

Augusta Tenteļa pareizrakstības komisijas likumi un to atspulgi skolu mācību grāmatās un sabiedrībā *Spelling rules developed by the Spelling Commission of Augusts Tentelis and their reflection in books and the society*

Dzintra Paegle

E-pasts: dzintrap@latnet.lv

Raksts atklāj latviešu ortogrāfijas jukas 20. gs. 30. gadu beigās, ortogrāfijas sakārtošanu un izmaiņas 40. gados un pareizrakstības noteikumu ietekmi uz valodas lietošanu mūsdienās. Rakstā analizēti 1938. un 1939. gadā Augusta Tenteļa vadībā pieņemtie pareizrakstības atzinumi. Šie pareizrakstības „uzlabojumi” vistiešāk attiecas uz sabiedrību, it īpaši uz skolu mācību saturu. Rakstā aplūkoti dažu ortogrāfijas jautājumu izstrāde – alfabēts, garā patskaņa *ī* un *ā* lietošana verbu formās, vienkāršās nākotnes daudzskaitļa 2. personas formas ar *-iet* un mīkstinātais *ŗ*. Ieskicēts inteliģences protests pret 1938. gada ortogrāfiju. Ortogrāfijas ilustrācijai praksē skafītas atsevišķas skolu mācību grāmatas, precizēti to autoru Mārtiņa Gaides un Rūdolfa Grabja biogrāfiskie dati, kā arī minēti Augusta Tenteļa un Luda Bērziņa galvenie dzīves fakti.

A. Tenteļa ortogrāfijas uzlabojumi radīja pareizrakstības sajaukumu, neatbilstīgi latviešu valodas gramatiskajai sistēmai un Jāņa Endzelīna izstrādātajai latviešu ortogrāfijai. 1940. gadā tie tika atcelti, bet kopš 1946. gada mīkstinātais *ŗ* tika aizmirsts. Tas mūsdienās ir mainījies šaurā */e/*, */e:/* izrunu tādos darbības vārdos kā *dzeru*, *sveru*, *veru* un nostiprinājies nākotnes 2. personas darbības vārdu galotni ar *-iet* – *lasīsiet*, nevis *lasīsīt*. Ar šiem likumiem sākās arī burtkopas *ch* atmešanas process rakstos.

Atslēgvārdi: Augusts Tentelis; Ludis Bērziņš; Mārtiņš Gaide; Rūdolfs Grabis; latviešu ortogrāfija; valodas normēšana; inteliģences protests.

1938. un 1939. gadā tika pieņemti jauni atzinumi latviešu valodas pareizrakstībā, kas ievērojami atšķīrās no Jāņa Endzelīna (1873–1961) izstrādātās un 1922. gadā pieņemtās ortogrāfijas. 20. gs. 30. gadu beigu pareizrakstības komisiju vadītājs ir bijis Augusts Tentelis (par šo likumu izstrādes gaitu sīkāk sk. Paegle 2008).

1. Augusts Tentelis

A. Tentelis (1876–1942) ir ieguvis vēsturnieka izglītību Pēterburgas Universitātē, no 1920. gada 4. maija sāk darbu Latvijas Universitātē par docentu, bet no tā paša gada oktobra – par Latvijas Augstskolas profesoru, kaut gan, kā raksta vēsturnieks Andris Šnē (2009, 12), „doktora promocijas darbu viņš tā arī neuzrakstīja”, bet kļūst par goda doktoru. A. Tentelis ir lasījis lekcijas par Senās Romas un viduslaiku vēsturi un vēstures metodoloģiju. „[...] viņš tomēr nepretendēja ieņemt

to vietu, kāda Latvijas vēstures pētniecībā ir, piem., A[rvedam] Švābem, B[oļeslavam] Brežgo, M[arģeram] Stepermanim, A[rmoldam] Spekkem, E[dgaram] Dunsdorfam un citiem” (Auns 2009, 90, 91). A. Tentelis ir bijis gan dekāns, gan rektors, gan divas reizes izglītības ministrs (1928.24.01.–1928.30.11. un 1935.11.07.–1938.22.08. – LVVA Tentelis, 51. lp.). Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs (1904–2002) raksta par Kārļa Ulmaņa un A. Tenteļa savstarpējām attiecībām: „Sakarā ar Latvijas Universitātes desmit gadu pastāvēšanas jubileju 1929. gada 28. septembrī Ulmani ievēlēja par universitātes goda biedru. Tas bija lielā mērā rektora profesora Augusta Tenteļa nopelns, un Ulmanis to nekad neaizmirsā.” (Dunsdorfs 1992, 199) A. Tentelis ir bijis arī politiķis. „Tāpat kā K. Ulmanis, arī A. Tentelis bija Zemnieku savienības biedrs un organizācijas „Fraternitas Rusticana” goda filistrs. Pēc vēsturnieka E. Dunsdorfa domām, tieši tas 1935. gadā A. Tentelim ļāva atgriezties valdībā.” (Šnē 2009, 16) 1936. gada 14. janvārī nodibināja Latvijas Vēstures institūtu. „Par institūta direktoru iecēla profesoru Augustu Tenteli, par vicedirektoru Franci Balodi. Laimīgas izvēles dēļ par institūta ģenerālsekretāru ieceļot Marģeru Stepermani, institūts spēja attīstīt rosīgu darbību. Kopš 1937. gada institūts izdeva *Latvijas Vēstures Institūta žurnālu*. Par tā redaktoru skaitīja profesoru Tenteli, bet faktiskais žurnāla vadītājs bija Stepermanis.” (Dunsdorfs 1992, 286) Šie citāti norāda arī uz A. Tenteļa korporatīvām saiknēm ar K. Ulmani, A. Tenteļa darbības vērtējumu. A. Tentelis labprāt atsauca uz autoritātēm, it kā neuzņemoties atbildību: „[...] **valdība** [izcēlums – Dz. P.], lai nokārtotu pareizrakstību, uzdevusi izglītības ministram izstrādāt grozījumus likumā par Latvijas ortogrāfijas nokārtošanu.” (LVVA, 20. lp.; par to arī Paegle 2008, 90) Tomēr arī izglītības ministrs ir valdības loceklis, iespējams, ar valdību domāts K. Ulmanis.

Par A. Tenteli ir diezgan plaši pētījumi. 2009. gadā sērijā „LU rektori” iznāk rakstu krājums „Profesors *Dr. honoris causa* Augusts Tentelis: dzīve un darbs” (Saviča 2009). Tajā A. Tenteļa darbību vērtē gan vēsturnieki (Šnē 2009; Auns 2009), gan pedagogi (Krūze 2009). Tie ir uz vēsturi un pedagogijas nozari orientēti pētījumi, tajos trūkst atsauksmju uz valodnieku atzinumiem, kaut gan A. Tenteļa valodnieciskā darbība un tās sekas ir vērtētas, sākot ar 20. gs. 30. gadiem līdz mūsdienām.

2. Dažu 1938. un 1939. gada pareizrakstības likumu analīze

2.1. Alfabēts

1938. gada Pareizrakstības komisijas atzinumos (turpmāk tekstā – PKA) par latviešu valodas alfabētu ir šāds formulējums: „Latviešu alfabētā ir šādi burti: a b c č d e f g ģ h i j k ķ l ļ m n ņ o p r s š t u v z ž. Bez alfabētā uzņemtiem burtiem latviešu rakstībā vēl ir šādas rakstu zīmes un īpaši burtu savienojumi: dz dž – saliktu līdzskaņu, ai au ei ie iu ui divskaņu un ā ē ī ū – garu patskaņu apzīmēšanai. Garais o apzīmējams vienkārši ar o.” (PKA 1938, 1., 909)

Pareizrakstības komisijas sēdē 1937. gada 30. jūlijā tika spriests par latviešu alfabētu, svešvārdu atveides kontekstā starp citiem ierosinājumiem neizšķirts jautājums par burtkopas *ch* un burta *h* lietošanu, komisija nevar vienoties, un A. Tentelis to atstāj Ministru kabineta izlemšanai (Paegle 2008, 91, 92). Publicētajos atzinumos par *ch* lietošanu nekas nav teikts.

Latvijas valsts vēstures arhīvā ir saglabājušies divi pareizrakstības atzinumu projekti. Viens pareizrakstības reformas projekta teksts **bez datējuma** (LVVA 1. sēde, 117. lp.), tas atšķiras no pieņemtā, alfabētā ir atstāts *ʃ*, bet *ch* ir minēts pie burtkopām *dz*, *dž*:

„Bez alfabētā uzņemtiem burtiem latviešu rakstībā sastopam vēl šādas rakstu zīmes: *dz*, *dž*, *ch* (piem., uzvārdos Bachs, Dolgichs, Richters), ie divskaņa ie apzīmēšanai un zīmes *ā*, *ē*, *ī* ū gaŗa patskaņa apzīmēšanai.” (LVVA 1. sēde, turpat)

Iespējams, šis projekta teksts ir skatīts iepriekš, jo 1938. gada 17. augustā ir vēl viens projekts, kurā alfabētā ir atstāts *ʃ*, bet komentāros par burtu savienojumiem ir minēti tikai *dz* un *dž*, bet *ch* ir izmests, divskaņu saraksts papildināts ar *iu* (LVVA Augstkalns, 22. lp.) Tātad šis projekts attiecībā uz *ch* ir bijis it kā tuvāks pieņemtajam lēmumam, kurā *ch* netiek minēts. Brošētā izdevumā „Jaunā pareizrakstība” skaidrojumos ir šāda piezīme: „Komisija atzina, ka <ch> lietošana mūsu rakstībā paturama arī turpmāk līdzšinējā veidā.” (JP 1938, 10)

Starp *ch* pretiniekiem ir bijis Pareizrakstības komisijas loceklis Jānis Ozols, „Valdības Vēstneša” redakcijas loceklis un Valsts kancelejas loceklis. Viņš jau pirms Pareizrakstības komisijas darbības, 1936. gada augustā, lieto *h*, nevis *ch*. Pret to protestē Alvilis Augstkalns (1907–1940), rakstot iebildumu Izglītības ministrijas Vispārīgajai daļai: „Tūliņ *Valdības Vēstnesis* arī sāk savu rakstību un 195. nrā drukā „jahtas” un „shēmas”, kaut gan šai punktā vismaz ir ne vien izglītības ministra, bet likumīgs ministru kabineta, saeimas un Valsts prezidenta apstiprināts likums, un vienīgais, uz ko J. Ozols varētu atsaukties, ievēdot *ch* vietā *h*, ir Padomju Krievijas latviešu ortogrāfija! Alvilis Augstkalns, Valodas krātuves priekšnieks, Rīgā, 1936. g. 10. septembrī.” (LVVA Augstkalns, 2. lp.)

Ernesta Bleses „Pareizrakstības vārdnīca” (1939), kā raksta tās autors ievadā, atbilst 1938. gada 30. augusta Pareizrakstības komisijas atzinumiem, *ch* ir saglabāts. Piem., vārdnīcas vārdu sarakstā ar burtu „c (arī *ch*)” ir vārdi *chameleons*, *chaoss*, *cheress*, *chloriti* u. c. (Blese 1939, 32, 34), un tālāk, piem., *tehnika*, *technikums*, *tehniķis* (turpat, 196).

Vēlāk, 1939. gada 13. jūlijā, apstiprinātajos „Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumos par latviešu pareizrakstību” (PKA 1939) 7. pants ir vēltīts *h* un *ch* šķiršanai:

„7. Atšķirībā no *h* (piem., habilitācija, hieroglifs, Hamburga) svešvārdos un svešos īpašvārdos vienkāršas skaņas (aukslēju berzeņa, vācu *ch*, krievu *x*, poļu *ch*, grieķu *X* u. t. t.) apzīmēšanai lietojams burtu savienojums *ch* (piem., chiromantija, Čaŗkova, Chvalkovskis, Chochlovs) izņemot gadījumus, kur *ch* vietā latviešu valodā jau ieviesies *k* vai *ķ* (piem., koris, kolera, orķestris, ķīmija, Ķīna).” (PKA 1939, 138)

1940. gada 31. jūlija „Izglītības ministrijas pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību” 5. pantā atkārtoti to pašu *h* un *ch* šķiršanas likumu kā 1939. gada pareizrakstības likumā (IMPKA 1940). 1946. gada 5. jūnija pareizrakstības likumā *ch* nav minēts. To atceļ 1957. gada decembrī ar LPSR Ministru padomes lēmumu. Lēmumā ir noteikts, „ka burtu kopas *ch* vietā, ja ar to nav apzīmētas divas atsevišķas skaņas, rakstāms vienkāršais *h*” (VK 1957). Arī latviešu fonētikā atzīts, ka runātāji nešķir pakalējo mēleni /x/ (rakstot burts *h*) un

fonēmas fakultatīvo variantu vidējo mēleni /xⁱ/ (rakstot burtkopa *ch*), t. i., /xⁱ/ mēdz aizstāt ar /x/ (sk., piem., Laua 1997, 61).

2.2. Patskaņa *ī* lietošana verbu formās un verbālos atvasinājumos

1938. gada pareizrakstības likums nosaka izmaiņas patskaņu *ī* lietošanā: „kur j priekšā atrodas i, šis i rakstams [tā!] bez garuma zīmes” (PKA 1938, 3. pants).

Jānis Lauva (1873–1953), Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta lietvedis un tulks, vienmēr aktīvi ir piedalījies pareizrakstības jautājumu risināšanā (sk. Paegle 2008). Viņš par Pareizrakstības komisijas atzinuma projekta noteikumiem attiecībā uz īsu *i* līdzskaņa *j* priekšā izsakās šādi: „[tas] uzskatams par gramatiskās likumības sajaukumu. Šis ir taču tas pats infinitīva galotnes patskanis. Nevar šo patskani dažās formās (*darīt, darītājs, darītu, darīsim, darīšana*) atstāt garu, bet citās pārvērst par īsu galotnes *-īt* patskani, nepārvērstot arī citus infinitīva galotnes (*-āt, -ēt, -ūt*) patskaņus, rakstot īsi, piem., *pētījums*, bet gari *zīmējums, turpinājums, dabūjams*” (LVVA iebildumi, 44. lp.). [20. gs. pirmajā pusē ar terminu *galotne* izprot vārda beigu daļu – piedēkli kopā ar galotni.] Šādam J. Lauvas uzskatam par piedēkli *-ī-* varam tikai piekrist. Arī no formu veidošanas viedokļa dažāda *ī* un *i* rakstījums ir aplams, sk. tālāk:

med-ī-t

1. *med-ij-u, med-ij-am*

2. *med-ī, med-ij-at*

3. *med-ī,*

vienkāršajā pagātnē *med-ij-ām*, bet nākotnē *med-īs-im, med-īs-iet*

J. Endzelīns (1942, 14) domā, ka šādām ortogrāfijas izmaiņām ir subjektīvi cēloņi: „Bija daži kungi, kam bija šāda vai tāda noteikšana un kas negribēja atteikties no savām izrunas un rakstības paražām [...]” A. Tentelis dzimis Vidrižos, kas pieder pie Vidzemes lībiskajām izloksnēm. Tajās raksturīgs saīsināts piedēkļu un galazilbju patskaņu garums, kā arī ir mīkstinātā *ŗ* trūkums. Turklāt 19. gs. vecajā ortogrāfijā garumu piedēkļu zilbēs neapzīmēja tieši patskanim *ī*, tā vietā lietots burts *i* (rakstības paražas).

1939. gada pareizrakstības likuma 16. pantā teikts, ka „pielaižamas formu divējādības”, un tā 2. punktā atļauts gan garais *ī*, gan īsais *i* (PKA 1939, 454, 455), bet 1940. gada Pareizrakstības komisija aplamo īso *i* šajās pozīcijās atcēla (sk. PKA 1940, 3. pants).

2.3. Garā patskaņa *ā* lietošana senos *ā*-celmu darbības vārdos

1938. gada pareizrakstības likums nosaka: „Nav apzīmējami garumi tagadnes *ā*-celmu darbības vārdu I un II daudzskaitļa personā, kur līdz šim tos apzīmēja. Jāraksta: mēs zinam, darām, aicinām; jūs zināt, darāt, aicināt. Tāpat arī tagadnes III personas atgriezeniskās formās: viņš, viņi zinas [Dz. P., tagad (*sa*)zinās] u.t.t. un tagadnes ciešamās kārtas divdabī: zinams, darāms u.t.t.” (PKA 1938, 3. pants)

Pret šādu labojumu iebilst J. Endzelīns īsi pirms likuma pieņemšanas, rakstot vēstuli 1938. gada 29. augustā: „[...] atmetot [*ā*-celma formās] te garumzīmi, gaŗums ar laiku zudīs arī izrunā, un tā latviešu valoda zaudēs vecu mantojumu.” (LVVA iebildumi, 75. lp.) Viņam pievienojas arī skolotāji un citi sabiedrības

pārstāvji (LVVA iebildumi, 48. lp.). Citādos uzskatos ir Jānis Lauva, kas iesaka darbības vārdu **tagadnes** dskaudzskaitļa 1. un 2. personā visos verbos *-am*, *-at*, bet **pagātnē** – *-ām*, *-āt* (LVVA iebildumi, 44., 45. lp.). Šādu domu, ka tikai verbu pagātnes galotnēs būtu jālieto garais patskani *ā*, bet tagadnē – īsais *a*, 1965. gadā izsaka arī Hermanis Bendiks (1911–1978), pamatojot ar valodas attīstību un pareizrakstības likumu vienkāršošanu (sk. Bendiks 1965). 1940. gada Pareizrakstības komisijas atzinumi atceļ 1938. un 1939. gada likumu (PKA 1940, 3. pants). Šie ierosinājumi negūst atbalstu, un 1967. gada Pareizrakstība komisijas atzinumi apstiprina verbu tagadnes *ā*-celmu saglabāšanu ar garo patskani *ā* izrunā un rakstībā (Porīte 1967, 182).

2.4. Vienkāršas nākotnes daudzskaitļa 2. personas forma

1938. gada pareizrakstības atzinumu 11. pantā teikts: „Darbības vārdu īstenības izteiksmes (indikativa) nākotnē II personā jālieto galotne *-siet*, atgriezeniskā formā *-sieties* (ne *-sities*), tā tad: *jūs celsiet, celsieties; nesīsiet, nesīsieties; mazgāsiet, mazgāsieties.*” (PKA 1938, 910)

J. Endzelīns jau 1907. gada „Latviešu gramatikā” iestrādāja verbu 2. personas nākotnes formu ar galotni *-it*, resp., *lielīsit* (sk. EM 1907, 120. §), jo galotne *-iet* jau tiek izmantota pavēles daudzskaitļa 2. personas nozīmes izteikšanai – *celiet!*. J. Endzelīns pievienojies iepriekš izteiktajam Jēkaba Velmes (1893, 239) ierosinājumam: „[...] būtu pareizi, lietot šādas formas: tagadnē *-at*, p. p., *nesat*; pagātnē: *-āt*, p. p., *nesāt*; nākotnē: *-it*, p. p., *nesīsit*, imperatīvā *-eet*, p. p., *nesiet*, var būt arī *-ait*, *nesait*.” „Atzinums – atšķirīgas gramatiskās nozīmes izteikšanai – citu gramatisko rādītāju” guva atbalstu arī K. Mīlenbaha vērtējumā un tika ieviests valodas praksē (par to sk. Paegle 2001, 70, 71).

1938. gada atzinumi tiek noraidīti, un nākamie pareizrakstības atzinumi atjauno galotnes *-it* lietošanu nākotnes daudzskaitļa 2. personā, piem., *rakstīsīt*, un šo brīdi varam uzskatīt par svārstību sākumu verbu nākotnes daudzskaitļa 2. personas galotnes *-it* šķiršanai no pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas formas ar galotni *-iet*, lietojot arī nākotnes daudzskaitļa 2. personā *-iet*, retāk *-it*.

2.5. Mīkstinātā *r* lietošana

1938. gada atzinuma 4. pantā noteikts īsi: „*r* nemīkstināt” (PKA 1938, 909). Savukārt 1939. gada 1. augusta pareizrakstības likums atļāva lietot gan atceltās normas, gan jaunās, t. i., 1938. gada, normas. 20. gs. 30. gadu beigū A. Tenteļa vadībā izstrādātie pareizrakstības nosacījumi (1938 un 1939) tika noraidīti 1940. gada 25. jūlijā ar jaunu pareizrakstības likumu, t. i., pēc diviem gadiem. A. Tenteļa pareizrakstības likumi daļēji atdzima pareizrakstības likumos, kas pieņemti 1946. gada 5. jūnijā.

1946. gada pareizrakstības noteikumos par *r* ir teikts, ka „praktiskā **rakstībā** to nelieto [līdz ar to arī runā], bet ar līdzskaņa *r* mīkstinājumu, kur prasa gramatikas sistēma, valodas izpratnes un izrunas izkopšanas nolūkos iepazīstināmi attiecīgo klašu skolēni mācību iestādēs” (Noteikumi 1946, 109). Tomēr skolu mācību grāmatas nav veicinājušas pareizrunas apguvi, kā to prasīja pareizrakstības noteikumi, vingrinājumu mācību grāmatās ir bijis visai maz, un tagad to tikpat kā nav nemaz. Mīkstinātā *r* atceļšana rakstos vislielāko ietekmi atstāja uz verbu

izrunu, un tagadējā jaunā paaudze tādus vārdus kā *dzeru, veru, ņeru, sveru* izrunā tikai ar plato *e*, resp., /æ/.

Tas ir dabisks process, jo vēsturiskais mīkstinātais *r*, resp., /rⁱ/ nav ticis lietots daudzās latviešu izloksnēs vismaz pēdējos 200 gadus. 19. gs. un 20. gs. sākumā tas ir konstatēts tikai dažās izloksnēs Vidzemē, vairāk Kurzemē, galvenokārt Dienvidkurzemē. LVDA Fonētikas atlanta 87. kartes komentāros ir teikts: „Mūsdienās literārās valodas ietekmē [normēšanas ietekmē – Dz. P.] gandrīz visā Latvijā mīkstā jeb palatālā *r* skaņa vairs netiek lietota, taču vecākās paaudzes runā tā dzirdama visās Kurzemes izloksnēs, daļā Rietumzemgales un Rietumvidzemes izloksņū.” (LVDA 2013, 111) Arī jaunākajos pētījumos par Dienvidkurzemes izloksnēm atzīts: „Gan Rucavas, gan Bārtas vecākās paaudzes valodā šī parādība [mīkstais *r*] noturīga vēl 21. gadsimtā un tiek lietota visai konsekventi” (Markus-Narvila 2016, 105), tāpat arī Kurzemes lībiskajā dialektā (Vēvere 2016, 220).

Mīkstinātais /rⁱ/ nosaka šaurā /e/, /e:/ lietošanu, izrunas likums saglabāts „Latviešu valodas gramatikā” (Nītiņa, Grigorjevs 2015, 126):

„Šauro patskani [e] un [e:] lieto šādos gadījumos: [...] 9. Pirmās konjugācijas darbības vārdu īstenības izteiksmes vienkāršajā tagadnē un no tagadnes celma veidotajās formās ar [r] saknes beigās, piem., *sveru, sver, sveram, sverat, jāsver, sverot, sverams, sveram* [2 × particips], *sveros, sveras, beru, dzeru, veru*. Kaut arī daudzi runātāji šo normu neievēro, jāatceras, ka tā joprojām ir spēkā.”

2014. gada 12. martā Latviešu valodas ekspertu komisija šo 1. konjugācijas verbu izrunā oficiāli ir atzinusi par pareiziem abus izrunas variantus – ar šauro /e/ vai plato /æ/ (sk. LVEK mājaslapu; Auziņa, Liepa 2016, 15, 16).

3. Inteliģences protesti

Inteliģences protestos, kas sākās 1938. gada septembrī, tā izteica neapmierinātību Valsts prezidentam un izglītības ministram par jaunajiem ortogrāfijas likumiem. Skolotāji protestē jau 1938. gada 23. septembrī, rakstot: „[...] pārveidotajā ortogrāfijā zudis sakars starp valodas zinātni un praksi [...] un nav ievērots fonētiskais, ne arī kāds cits princips. Izjaukta arī latviešu valodas mācības aprīņojamā sistēma, ar kādu nevar lepoties dažāda laba veca kultūras valoda.” (LVVA iebildumi, 139. lp.) Vienots protests pret Tenteļa ortogrāfiju ar 1004 parakstiem tika iesniegts 1939. gada 10. maijā. Protestā piedalījušies ne tikai valodnieki, bet arī rakstnieki, teātra mākslinieki, medicīnas darbinieki, teologi, dažāda profila skolotāji, ierēdņi, bibliotēku darbinieki, studenti un citi.

Protestu parakstījuši: 1. Aleksis Kalniņš, cand. philol., skolotājs Jelgavas vācu valsts ģimnāzijā. 2. Jānis Grīns, cand. jur., Nacionālā teātra direktors. 3. Paula Jēger-Freimane, teātra un literatūras kritiķe. 4. Jūlijs Freimanis, prokūrists Latviešu Akciju Bankā. 5. Zinaīda Lazda (Šreibere), literāte, skolotāja. 6. Herta Lindberga, cand. philol., N. Draudziņas ģimnāzijas inspektore. 7. Valters Ozols, stud. oec., Rīgā, Antonijas ielā 26–15. 8. Elza Stērste. 9. Edurads Virza (sk. 1. attēlu).

1. Aleksis Kalniņš, cand. phil., skolotājs Jelgavas vācu valsts ģimnāzijā.
2. Jānis Jans, cand. jur., Naei māts teātra direktors
3. Pauls Jēgers - Jermans, tālrunu un literatūras kritiķis.
4. Jūlijs Freimanis, prokurors Latviesu Atcietību Būvniecībā
5. Līdija Lauda (Šreibere), literāte, skolotāja.
6. Kerta Lindberga, cand. phil., K. Braucēnu ģimnāzijas inspektore.
7. Stalcers Ozols, stud. oca., Rīga, Antonijas ielā 26-15.
8. Eze Šturms

1. attēls. Inteliģences protesta paraksti, fragments (LVVA, 61. lp.)

Paradokss – E. Virza parakstās pret jaunās ortogrāfijas kropļošanu, bet paša paraksts ir ar vecās ortogrāfijas burtiem vēl 1939. gadā. Paraksta autentiskumu apstiprina kāds cits viņa paraksta paraugs (sk. 2. attēlu). Protams, jebkura cilvēka paraksts ir individuāls un nav pakļauts nekādām prasībām.

Pašparaksts es mūžu parakstu:
 Tu, kas ar labu rindas jūtas -
 piepildi ar rožu dzazhu
 Manas deenas jūrijas jūtas?!

Edvira.

Edv. Virzas rokraksts.

2. attēls. Eduarda Virzas paraksts (Prande 1926, 342)

Starp ortogrāfijas protesta parakstītājiem arī Elīna Zālīte (12. nr.), Aleksandrs Čaks (23. nr.), Jūlijs Lācis (51. nr.), Edīte Šturma, cand. philol., Latviešu valodas krātuves darbiniece (142. nr.), Elfrīda Šmite (143. nr.), Ludvigs Adamovičs, LU profesors (199. nr.), M[ilda]. Brechman-Štengel, Nacionālā opera (70. nr.), Mirdza Šmitchene, Nacionālā teātra aktrise (258. nr.), Uldis Ģermanis, stud. hist., Rīgā, Dzirnau ielā 34a-28 (360. nr.), Arturs Ozols, stud. philol., Rīgā, Kauguru ielā 1-3 (373. nr.), Atis Čakars, stud. philol., Rīgā, Viļņas ielā 2-2 (375. nr.), Zenta Lubāniete, skolotāja Rīgas Ausekļa 46. pamatskolā (489. nr.), cand. philol. Alvis

Augstkalns (773. nr.), Vallija Dambe (835. nr.), Rūdolfs Grabis, skolotājs cand. phil. baltu (931. nr.), Velta Rūķe (973. nr.), H. Misiņa-Kalniņa, bibliotekāre, Rīgā, Hanzas ielā 2a–2 (1004. nr.) (LVVA, 39.–98. lp.).

Jāpiebilst, ka Rūdolfs Grabis ir viens no to mācībgrāmatu autoriem, kas aktīvi ievieš Tenteļa ortogrāfiju, bet šeit protestē pret to. Starp protestētajiem nav citu mācībgrāmatas „Vārds un teikums” (turpmāk tekstā – VT) līdzautoru parakstu.

4. „Vārds un teikums” autori

1938. gada pareizrakstības likuma realizācija ir bijusi visās tālaika skolu mācību grāmatās. Šeit aplūkosim Luda Bērziņa, Mārtiņa Gaides un Rūdolfa Grabja mācībgrāmatu „Vārds un teikums. Sistemātisks gramatikas un pareizrakstības kurss pamatskolas III, IV, V un VI klasei” (1938). Ir jau iznācis šo autoru grāmatu komplekts no 1.–6. klasei (VT 1935–1939).

3. attēls. Mācībgrāmatas „Vārds un teikums” izdevumi (Jura Lindes fotogrāfija)

Šīs mācību grāmatas izveidojis autoru kolektīvs. Kas šos cilvēkus saistīja, lai tie kopā veidotu mācību grāmatu sēriju? Vispirms jau Jāņa Rapas (1885–1941), grāmatu apgāda „A. Valters, J. Rapa un biedri” direktora, uzaicinājums veidot jaunu tautskolu latviešu valodas gramatiku (Dravnieks 1956). Ir ziņas, ka Jānis Rapa ir uzrunājis M. Gaidi, un viņš kopā ar L. Bērziņu un R. Grabi sākuši strādāt. Visus trīs vieno arī Rīgas Skolotāju institūts. R. Grabis (1997, 38, 39) atceras: „[Skolotāju institūta] Paraugpamatskolas latviešu valodas skolotājs Mārtiņš Gaide, kas pats bija Rīgas skolotāju institūta absolvents, sadomāja sagatavot jaunu latviešu valodas gramatiku sēriju pamatskolu visām sešām klasēm. Ar Ludi Bērziņu, kas jau bija Izglītības ministrijas Skolu departamenta direktors, tika sarunāts, lai viņš uzņemas tāda kā virsautora pienākumu. [...] Un tad mēs ar

Mārtiņu Gaidi ķērāmiešiem pie darba. Pirmās klases gramatikai man bija jādod tikai definīciju, uzdevumu un citu norādījumu formulējums, bet visu pārējo izstrādāja M. Gaide. Kopīgās pārrunās vienojāmies dot, cik iespējams, vienkāršas un skaidras definīcijas, labi uztveramu gramatiskā materiāla parādījumu, izmantojot lielākoties tiešus tekstus vai to nogriežņus, īpaši tautasdziesmas, pasakas, teikas u.c. Tikai retos, atsevišķos gadījumos, kur tas bija nepieciešams gramatiskās vai rakstības parādības skaidrošanā, atsevišķus vingrinājumus sacerēja Ludis Bērziņš vai Nikolajs Kalniņš, Rīgas Skolotāju institūta absolvents [beidzis 1933 – Dz. P.], kurš bija kļuvis arī par rakstnieku.”

Isumā aplūkosim mācītbrāmatas „Vārds un teikums” autoru biogrāfijas.

4.1. Ludis Bērziņš

Luda Bērziņa biogrāfija ir visai plaši apcerēta, piem., krājumā „Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. II daļa. Mācītspēku biogrāfija un bibliogrāfija” (Bērziņš 1939), dažādos rakstos, piem., „Luda Bērziņa pedagoģiskie uzskati” (Sarma 1994), un enciklopēdijās, piem., „Latviešu rakstniecība biogrāfijās” (LRB 2003) u.c. Tāpēc šeit minēsim tikai galvenos viņa dzīves datus.

Ludis Bērziņš (Ludvigs Ernests Bērziņš 1870. g. 14. septembrī Džūkstē – 1965. g. 24. maijā Denverā, ASV, pārbedīts 1997. g. 27. septembrī Džūkstē), pedagogs, folklorists, literatūrvēsturnieks, dzejnieks, Šmithena-Bērziņa privātgimnāzijas Dubultos dibinātājs un vadītājs (1906–1915), Rīgas Skolotāju institūta (RSI) dibinātājs un direktors (1922–1934), LU goda doktors, profesors (LRB 77–78).

4.2. Mārtiņš Gaide

Mārtiņa Gaides biogrāfijā ir visai daudz neskaidrību un nezināmā, par viņu ir daži vispārīgi dati Edgara Andersona „Latvju enciklopēdijā” (LE 1983), jubilejas un piemiņas rakstos Amerikā, bet visai pretrunīgi, daži fakti atrodami Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos.

Mārtiņš Gaide dzimis 1906. gada 3. maijā Lenču muižas „Rejniekos” (Zirnītis 1960) [Lenči atrodas 15 km attālumā no Cēsīm ziemeļu virzienā, 20. gs. 60. gados Lenči atrodas Kūduma ciemā]. Citos avotos par viņa dzimšanas vietu uzrādīti Drabeži [Drabeši, 8 km uz dienvidiem no Cēsīm] (Kalniņš 1960; LE 1983, 449), citur Vaidavas pagasts (AG 1990, 150). Tagad Lenču muiža atrodas Raiskuma pagastā, no Kūduma centra taisnā virzienā apm. 5 km. Vaidavas pagasts kā Mārtiņa Gaides dzimšanas vieta uzrādīta arī Nītaures mācītāja Pētera Nesaules (1907–1996) apliecinātajā izziņā Skolu departamentam, kur teikts, ka „Gaide Mārtiņš Roberts dzimis 1906. gada 16., nevis 3. maijā”; 16. maijs kā dzimšanas datums ir uzrādīts arī izziņā par Mārtiņa Gaides mācībām Eglīša reālģimnāzijā Cēsīs no 1921. līdz 1922. gadam (LVVA Gaide, 18. lp.). M. Gaide Nītaures ev. luteriskajā draudzē iestājies 1932. gada 31. oktobrī, pārnācis no Cēsu lauku draudzes (LVVA Gaide, 14. lp.). Arhīva dokumentos ir ziņas, ka šajā datumā Nītaurē Mārtiņš Gaide ir salaulājies ar Emmu Lūciju Mikus (turpat 5. lp.).

Mārtiņš Roberts Gaide ir mācījies Auciema pagastskolā, Rubenes draudzes skolā, vienu gadu, kā liecina izziņa, Mārtiņš Gaide Pētera dēls, dzimis 1906. gada 16. maijā, no 1921. līdz 1922. gadam mācījies Eglīša reālģimnāzijā Cēsīs. 1922. gada 23. augustā iestājies Rīgas Skolotāju institūtā, kuru beidzis 1926. gada

18. jūnijā (LVVA Gaide, 18. lp.). M. Gaide tika iesaistīts institūta izmēģinājuma tautskolā, kur viņam bija jāievada praktiskā skolas darbā jaunie skolotāji, un Skolotāju institūtā nokalpojis 4 gadus un 7 mēnešus (LVVA Gaide, 5. lp.). No 1927. gada 1. marta līdz 1928. gada 31. jūlijam viņš atrodas Latvijas obligātajā karadienestā. 1930. gadā, pēc eksterna pārbaudījumu izturēšanas latīņu valodā, ir sācis studijas Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes pedagoģijas nodaļā [nav izdevies atrast kādu ziņu par LU beigšanu – Dz. P.]. Viņam tiek uzticēts mācīt latviešu valodas metodiku Skolotāju institūta abiturijas klasēs un būt par audzinātāju internātā. Šajā laikā M. Gaide kopā ar Pēteri Kļaviņu un Ēvaldu Švinku (1909–1968) uzraksta „Apkārtnes mācību” pamatskolas 1. klasei (1933). Ē. Švinka beidzis Rīgas Skolotāju institūtu 1929. gadā, bet jau studiju laikā bija institūtā laborants, mācīja dabaszinību, 1937. gadā beidzis LU Dabas zinātņu fakultāti (AG 1990, 256). Pēteris Kļaviņš 1927. gadā beidzis Rīgas Skolotāju institūtu (AG 1990, 302). Viņš ir vārda un uzvārda brālis pazīstamajam valodniekam Pēterim Kļaviņam (1920–2017).

1935. gadā M. Gaide kļūst par jaunceltās Rīgas Ausekļa pamatskolas (46. pamatskolas) Kandavas ielā [tagad Rīgas 34. vidusskola – Dz. P.] pārziņa palīgu pie Arvīda Dravnieka, bet 1938. gada 1. septembrī uzņemas skolas pārziņa amatu 20. pamatskolā Latgales priekšpilsētā, kas nosaukta par Garlība Merķeļa pamatskolu (toreizējā Kuzņecova ielā 2, tagad Slāvu ielā 2) (LVVA Gaide, 20. lp.). Kopā ar L. Bērziņu un R. Grabi sastādījis latviešu valodas mācībgrāmatu „Vārds un teikums” visām pamatskolas klasēm (1935–1939) (VT 1935–1939).

Vācu okupācijas laikā (1941–1944) M. Gaide strādā par latviešu valodas skolu inspektoru Tautskolu direkcijā. Šajā laikā tiek sagatavota mācību vielas apdare 3 daļās „Mācību vielas apdare latviešu skolām” (1943), kuras redaktors bija M. Gaide. 1944. gada rudenī viņš dodas emigrācijā uz Vāciju, Neištati. Angļu zonā M. Gaide saraksta „Tēvu valodas mācību”, kurai ir pieci izdevumi (1948, 1952, 1961, 1963, 1964). Emigrācijā M. Gaide no 1946. līdz 1950. gadam ir Andreja Pumpura ģimnāzijas direktors. Pēc tam viņš pārceļas uz ASV, Mičiganas Grandrepidsu (*Grand Rapids*), kur mirst 1960. gada 4. aprīlī (Dravnieks 1956; Zirnītis 1960; Kalniņš 1960; LE 1983, 449).

No baznīcu metrikas grāmatām izdevies noskaidrot, ka Mārtiņa tēvs Pēteris Gaide Pētera dēls dzimis 1878. gada 1. novembrī (pēc vecā stila) Vidzemes Rubenes draudzes Vaidavas muižā, viņa māte ir bijusi Kristīne, dzim. Jēkabsons (LVVA Rubenes draudze 1878, 238. lp. o. p.). Mārtiņa vecāku laulības reģistrāciju nav izdevies atrast, tāpat kā Mārtiņa dzimšanas ierakstu ne Rubenes, ne Cēsu lauku draudzē. Viņa mātes vārdu var atrast Rubenes draudzes grāmatas ierakstā, kad 1902. gadā dzimis Mārtiņa brālis Pēteris Teodors Gaide Lenču muižas „Vejās” (*Вея*), – tēvs Pēteris Gaide, māte Marija, dzim. Rudzīte (LVVA Rubenes draudze 1902, 14. lp.). Brālis cietis padomju represijās 1945. gadā, par to stāsta R. Vīksnes un K. Kangeras dokumentu apkopojums: „Gaide Pēteris 1902., Cēsu apriņķa Lenču pagastā, 10.01.45., aizsargs. Piedalījies bruņotā cīņā pret padomju varu, lieta 25477” (NKVD 1999, 222). 1949. gada 25. martā no Vaidavas pagasta „Liepkalniem” uz Sibīriju izsūtīts arī Mārtiņa Gaides tēvs, Pēteris Gaide Pētera dēls, brāļa sieva Vera ar bērniem Annu un Māru, viņi atbrīvoti 1955. gada 11. aprīlī (Aizvestie 2007, 596).

4.3. Rūdolfs Grabis

Par Rūdolfu Grabi ir plaša zinātniskās darbības informācija padomju gados (LME 1967, 579; Paegle 1997, 215–217; Bankavs, Jansone 2010, 138 u. c.), bet Latvijas brīvvalsts laiks un vācu okupācijas gadi ir pieminēti maz, vienīgi viņa paša tēlainajā autobiogrāfiskā pārskatā (Grabis 1997). Tāpēc datu precizēšanai tika izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti.

Rūdolfs Grabis (1906. g. 11. augustā – 1996. g. 17. decembrī) dzimis Kūduma pagasta „Gribžos” saimnieka Jāņa Grabes un viņa dzīvesbiedres Emīlijas Rozālijas (dzim. Radziņš) ģimenē. Straupes draudzes grāmatā ir ieraksts, ka Rūdolfs Hermanis Grabbe dzimis 1906. gada 29. jūlijā (pēc vecā stila) (LVVA, 235. f., 15. apr., 411. l., 19. l. o. p.). „Gribžu” mājas atrodas 2 km no Lenču muižas, kurā dzimis Mārtiņš Gaide. Pēc teritoriālā iedalījuma dažādos laikos „Gribži” ir atradušies gan Unguru muižā, gan Kūduma pagastā, bet tagad – Raiskuma pagastā.

Grabju ģimene „Gribžos” sākusi dzīvot ap 1898. gadu, tas uzrādīts Straupes draudzes grāmatā, kur reģistrēta jaundzimumsī meita Emma Paulīne Grabe, dzimusi 1898. gada 31. martā (pēc vecā stila), kuras vecāki Jānis un Emīlija Grabes dzīvojuši Kūduma „Gribžos” (LVVA 1898 Straupe, 9. lp. o. p.). Bet par viņu meitu vecākais dēls Jānis Aleksandrs ir dzimis 1896. gada 6. jūlijā, tad viņi dzīvojuši Kūduma „Svīķos” (*Svihke*) (LVVA 1896 Straupe, 18. lp.), un tur Grabju dzimta dzīvojuši kopš 1816. gada (LVVA VDR 1816, 31. l. o. p.; arī 122. l. o. p., 194. l. o. p.).

Rūdolfs Grabis skolas gaitas uzsācis 1916. gadā, kā viņš raksta savās atmiņās, trīsgadīgajā Ungurskolā, bet 1917. gadā vienu gadu palicis mājās, un 1918. gadā sācis mācīties Cēsīs, Luīzes Goštvetas privātā pamatskolā (Grabis 1997, 18–20). 1919. gada rudenī iestājies Longina Ausēja septiņgadīgās zēnu reālskolas 1. klasē, vēlāk [1920. gadā] valsts šo skolu pārveidoja par Cēsu Bērzaines Valsts vidusskolu, bet 1925. gadā tā kļuva par Cēsu Valsts vidusskolu, kuru R. Grabis beidza 1926. gadā (pēc Grabis 1997, 23). 1926. gada rudenī viņš iestājas Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes Agronomijas nodaļā, „lai neiesauktu karadienestā” (Grabis 1997, 24, 25), līdztekus studijām viņš apmeklēja latīņu valodas kursus, lai izturētu pārbaudījumu un varētu kļūt par baltu filoloģijas studentu (turpat, 24, 25). 1934. gadā viņš ir beidzis LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļu. Jau studiju gados R. Grabis „strādāja par latviešu valodas skolotāju Rīgas vidusskolās [Pētera Dzeņa ģimnāzijā (1931–1934), kur mācījies latīņu un latviešu valodu, un Rīgas 1. ģimnāzijā] un Rīgas Skolotāju institūtā (1931–1944)” (LME 1967, 579). „Latvijas PSR mazajā enciklopēdijā” ir kāda kļūda laika datējumā. Iespējams, ka R. Grabis Rīgas Skolotāju institūtā (RSI) ir strādājis no 1933., nevis 1931. gada, pēc tam, kad Viktors Ramāns (1869–1940) pensionējies, līdz 1936. gada rudenim, ne ilgāk, jo RSI 1938. gadā pārceļas uz Cēsīm, kļūst par Cēsu Valsts skolotāju institūtu. R. Grabis institūtam līdzī nedodas un tāpēc nevar tur strādāt līdz 1944. gadam, kā apgalvots „Latvijas PSR mazajā enciklopēdijā”, jo RSI likvidē 1940. gadā. Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos (LVVA Grabis, 25., 27. lp.) ir norāde, ka Rīgas Skolotāju institūtā par latviešu valodas pasniedzēju R. Grabis strādājis no 1933. gada 1. februāra līdz 1935. gada 1. augustam. Tālāk ziņu nav. 1937. gada rudenī R. Grabis ir beidzis obligāto karadienestu Latvijas armijā, tātad iesaukts 1936. gada vasarā vai rudenī. 1944. gada rudenī R. Grabim izdodas izvairīties no vispārējās mobilizācijas vācu armijā, ar M. Gaides palīdzību

viņš kļūst par skolotāju skolas vecuma zēniem, kas iesaukti vācu armijā (Grabis 1997, 41). R. Grabja dzimtas locekļi ir cietuši padomju represijās, nonākot izsūtījumā Sibīrijā (tālāko R. Grabja dzīves ceļu sk. Paegle 1997; Grabis 1997, 8–67; Bankavs, Jansone 2010, 138).

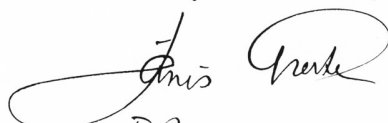
5. 1938. gada pareizrakstības lietošana

1938. gada pareizrakstības stiprināšanai tiek izdota prof. Ernesta Bleses „Pareizrakstības vārdnīca” (1939). Vārdnīcas ievadā sastādītājs raksta: „Par tagadējo pareizrakstību dažās valodnieku, rakstnieku, skolotāju un citu mūsu valodas pratēju aprindās pastāv dažādi ieskatī. Arī es personīgi neesmu ar jaunās pareizrakstības principiem visur vienis prātis. [E. Blesē nemin sabiedrības protestus.] Tomēr tā ir mūsu tagadējā oficiālā pareizrakstība, to tagad lieto visur valsts iestādēs un skolās, uz to pārgājusi gandrīz jau visa mūsu prese.” (Blese 1939, IV, V) Ievaddaļā „Aizrādījumi vārdnīcas lietošanai” pievienota darbības vārdu formu tabula, kurā starp citiem ir vārds *veltīt* – *velt-ija-m*, līdz šim *vēltījam*, pagātnē *velt-ijā-m*, *dāvināt* – *dāv-in-a-m*, līdz šim *dāv-in-ā-m* u.c., svešvārdi, piem., *biografija* (27), *drama*, labāk: *drāma* (46), *peizaža*.

Skolu mācību grāmatās un visos citos izdevumos obligāti jāievēro apstiprinātie jaunie Pareizrakstības komisijas atzinumi. Valdības rīkojumi jāpilda, to skaidri apliecina skolotāju svinīgais solījums (sk. 4. attēlu).

Svinīgs solījums.

Apsolos Latvijas valstij un tās valdībai uzticību, apņemos izpildīt man uzticēto amatu pēc labākās apziņas, pārliecības un zināšanas, izpildīt likumus, valdības rīkojumus un priekšniecības likumīgās pavēles, neizpaust dienesta noslēpumus, apzinoties, ka man par savu darbību jāatbild likuma priekšā.

 II Jelgavas v. ģimnāzijas skolotājs
 Jelgavā, 27. oktobrī 1934.

4. attēls. Jāņa Grestes svinīgais solījums (LVVA Greste, 25. lp.)

P. S. J. Greste II Jelgavas Valsts ģimnāzijā strādājis līdz 1935. gada 8. maijam un mācījis ķīmiju (LVVA Greste₂, 50. lp.), bet atļauja mācīt anulēta jau 1934. gada 3. oktobrī (LVVA Greste, 8. lp.). J. Greste apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru 1929. gada 13. novembrī (LVVA Greste₂, 18. lp.).

6. Jaunā pareizrakstība L. Bērziņa, M. Gaides un R. Grabja mācībgrāmatā „Vārds un teikums. Sistemātisks gramatikas un pareizrakstības kurss pamatskolas III, IV, V un VI klasei” (1938)

Izglītības ministrijā Mācību grāmatu vērtēšanas komisijā 1938. gada 15. septembrī atkārtoti tiek skatīta šīs grāmatas piemērotība skolai. Recenzē Ernests Blese un Voldemārs Ozoliņš. Ir ņemti vērā iepriekšējie aizrādījumi, „un tas nu viņiem dažā vietā nav izdevies (sk., piem., 21. § par lietvārdu celmiem). Komisija nebija devusi autoriem arī nekādus aizrādījumus, kā rīkoties, pārejot uz jauno pareizrakstību. Autori uz jauno pareizrakstību gan pārgājuši, bet nemaz nav apdomājuši, ka tādā gadījumā arī gramatiskās parādības fonētikā un it sevišķi morfoloģijā (locīšanas) ir jāpārkārto un locīšanas paraugi jāsniedz citādi kā agrāk. Tādēļ tagad rodas iespāids, ka ņ atmešana jauc lietu vārdu locīšanas sistēmu. Daudz sīkāku trūkumu ir nodaļā par skaitļu vārdiem un stipri daudz arī nodaļā par vietniekvārdiem (26. lapas otra puse un 27. lapa). Ievērojot visu sacīto, komisija atzīst, ka iesniegtā veidā grāmata nebūtu atļaujama lietošanai. Lietu varētu glābt, ja autori pārļabotu un pēc komisijas aizrādījuma iespīestu no jauna grāmatas otro un trešo iespīedloksni (vai vismaz otro). Tad grāmata būtu atļaujama lietošanai” (LVVA Vārds un teikums, 26., 27. lp.).

„Vārds un teikums” (1938) vārdu mācībā skaidri redzama jaunā Tenteļa ortogrāfijas īpatnības, tāpat kā dzejas izlasē skolēniem (Dzejas 1938):

Mūsu runa sadalas teikumos. Teikumi sadalami vārdos, vārdi zilbēs, zilbes skaņās. [...] Skaņas mēs dzirdam un runājam, bet burtus redzam un rakstam. Noteiktā kārtībā salīktu burtu kopu sauc par alfabētu (VT 1938, 3). Garš patskanis lietojams dažu locījumu galotnēs: a) vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīva galotnē [...] (VT 1938, 4). Vidējās kārtas [atgriezenisko darbības vārdu – Dz. P.] 3. personas galotnē vienmēr īss a (-as): dalas, dodas, gadas, cīnas (VT 1938, 6).

Izraksti no locīšanas parauga tagadnē *ciēnīt* un *zināt*:

Tagadnē: es *ciēnīju*, *zinu*, tu *ciēnī*, *zini*, viņš, viņa *ciēnī*, *zina*
mēs *ciēnījam*, *zinam*, jūs *ciēnījat*, *zinat* viņi, viņas *ciēnī*, *zina*

Pagātnē: *ciēnīju*, *zināju*

Nākotnē: *ciēnīšu*, *zināšu*; dsk. 2. pers. *ciēnīsiet*, *zināsiet* (VT 1938, 58)

Pavēles izteiksmē dsk. 2. pers. *ciēnījiet!* *Ziniet!* (VT 1938, 68)

Izraksti no izlases „Dzejas prieks. Skolu un jaunatnes dzejas krājums” (Dzejas 1938):

Mācīja vecais jaunajam atzīt,

Cik tuvu dievība parādās dabā, [...]. (A. Pumpurs „Lāčplēsis”, Dzejas 1938, 55)

Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistas,

Ik skaņa tur dziesmās un saskaņās saistas; (Rainis „Senatne”, Dzejas 1938, 67)

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,

Pats esi kungs, pats laimei durvis ver. (Rainis „Pats”, Dzejas 1938, 71)

Kā redzams, vārdu *sver* un *ver* rakstība neatšķiras no mūsdienām un garo patskaņu ierobežota lietošana tagad izskatās pavisam dīvaini.

7. Nobeigums

Vēsturnieka Augusta Tenteļa ortogrāfijas uzlabojumi, kas attiecas uz garo patskaņu neatzīšanu verbu formās pirms līdzskaņa *j*, *ā*-celmu darbības vārdos, kā arī īstenības izteiksmes nākotnes daudzskaitļa 2. personā, tikai galotne *-iet* un mīkstinātā *ŗ* atmešana radīja pareizrakstības sajaukumu, neatbilstmi Jāņa Endzelīna izstrādātajai latviešu valodas gramatikai un rakstu valodas normām. Tas izraisīja intelīģences protestus. Daļēji A. Tenteļa ortogrāfiju atcēla 1939. gadā, bet 1940. gadā aplamie likumi tika atcelti pilnībā un atjaunoti J. Endzelīna izstrādātie pareizrakstības noteikumi. Kopš 1946. gada mīkstinātais *ŗ* tika atkal atcelts. Jebkura pareizrakstības likuma maiņa atstāj pēdas – ir mainījusies mūsdienu izruna tādos darbības vārdos kā *dzeru*, *sveru*, *veru*, ir nostiprinājusies nākotnes 2. personas darbības vārdu formveidošana ar galotni *-iet* – *lasīsiet*, nevis *lasīsit*.

Cerams, ka Mārtiņa Gaides un Rūdolfā Grabja biogrāfisko datu noskaidrošana palīdzēs šo cilvēku biogrāfiju un bibliogrāfijas pētniekiem.

Nepublicēti avoti

1. LVVA Grete – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 1. apr., 6847. lieta Jānis Grete, 25. lp. Svinīgs solījums.
2. LVVA Grete₂ – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6647. f., 1. apr., 994. lieta Sarakste ar II Jelgavas Valsts ģimnāziju par skolotāju pieņemšanu un atlaišanu.
3. LVVA Gaide – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 1. apr., 6007. lieta Mārtiņš Gaide.
4. LVVA Grabis – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 1. apr., 6637. lieta Rūdolfis Grabis.
5. LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 798. lieta Sarakste ar MK, Latviešu filologu biedrības valdi, Latvijas Universitātes studentiem u. c. latviešu pareizrakstības jautājumā 1939–1940. Protests, 39–98.
6. LVVA 1. sēde – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 792. lieta Pareizrakstības jautājumi.
7. LVVA iebildumi – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 793. lieta Latviešu valodas pareizrakstība. Izglītības ministrijas priekšlikumi latviešu valodas jautājumos 1938.
8. LVVA Augstkalns – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 797. lieta Izglītības ministrijas Vispārīgā daļa. Sarakste ar Ministru kabinetu, Valodas krātuves priekšnieku u. c. par pareizrakstības jautājumiem, vietu vārdu vākšanu u. c. 1937.–1940. V.
9. LVVA Tentelis – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 13. apr., 1760. lieta Augusts Tentelis Ādama d.

10. LVVA Rubenes draudze 1878 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 4. apr., 2093. lieta Rubenes draudze.
11. LVVA Rubenes draudze 1902 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 14. apr., 539. lieta Rubenes draudze.
12. LVVA Straupe 1896 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 12. apr., 125. lieta Vidzemes Cēsu apriņķa Straupes draudze.
13. LVVA 1898 Straupe – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 12. apr., 127. lieta Vidzemes Cēsu apriņķa Straupes draudze.
14. LVVA VDR 1816 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 199. f., 1. apr., 320. lieta Vidzemes guberņas dvēseļu revīzijas saraksti. Unguru, Kūduma muiža.
15. LVVA Vārds un teikums – 6637. f., 1. apr., 606. lieta Latviešu valodas mācību grāmatu novērtēšanas komisijas sēžu protokoli 1936.–1939. (26. un 27. lp.)

Publicētā literatūra

1. AG 1990 – *Atmiņu gaismā. Rīgas skolotāju institūts (1922. g.–1938. g.) un Cēsu Valsts skolotāju institūts (1938. g.–1940. g.)*. ASV, apgādājis RSI un CVSI puduris Kalamazū.
2. Aizvestie 2007 – Āboliņa, Andra, Kalnciema, Aija, Kārklīšs, Zigmunds, Kļaviņa, Daina, Pelkaus, Elmārs, Riekstiņš, Jānis, Strazdiņa, Līga, Zemļanskis, Ivars (sast.). 2007. *Aizvestie 1945. gada 25. marts*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.
3. Auns, Muntis. 2009. Augusts Tentelis – vēsturnieks. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Saviča, Mārīte (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 89–98.
4. Auziņa, Ilze, Liepa, Dite. 2016. Omulīgā oma Alojā klonē bebru uz klona grīdas jeb dažas pārprotamas grafēmas mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 11. Šaudiņa, Vilma (atb. red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 5–18.
5. Bankavs, Andrejs, Jansone, Ilga. 2010. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
6. Bendiks, Hermanis. 1965. *Lasām, lasāt vai varbūt lasam, rakstam. Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Liesma, 104–110.
7. Bērziņš, Ludvigs. 1939. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. II. *Mācībspēku biogrāfija un bibliogrāfija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 39–41.
8. Blese, Ernests. 1939. *Pareizrakstības vārdnīca*: Rīga: Valters un Rapa.
9. Dravnieks, Arvīds. 1956. Raženi gadi skolu druvā. Skolotājam M. Gaidem 50 mūža gadi. *Laiks*. 35, 1956. gada 5. februārī.
10. Dunsdorfs, Edgars. 1992. *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks, politiķis, diktators, mocekļis*. Rīga: Zinātne.
11. Dzejas 1938 – Kadilis, Jānis, Kleģers, Niklāvs (sast.). 1938. *Dzejas prieks. Skolu un jaunatnes dzejas krājums*. Rīga: Valters un Rapa.
12. EM 1907 – Endzelīns, Jānis, Mūlenbachs Kārlis. 1907. *Latviešu gramatika*. J. Endzelīna un K. Mūlenbacha sarakstīta. Rīga: K. Zihmaņa apgāds.
13. Endzelīns, Jānis. 1942. Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. *Izglītības Mēnešraksts*. 1, 14–15.

14. Grabis, Rūdolfis. 1997. Atmiņu druskas. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 8–67.
15. IMPKA 1940 – Izglītības ministrijas pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību. *Valdības Vēstnesis*. 171, 1940. gada 31. jūlijā.
16. JP 1938 – Jaunā pareizrakstība. *Ministru kabineta 1938. g. 30. augusta sēdē apstiprinātie Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstības un dažu valodas gramatisko formu pārveidojumiem*. 3. iesp. Rīga: Valters un Rapa.
17. Kalniņš, Nikolajs. 1960. Noslēdzies ražena pedagoga mūžs. Mārtiņu Gaidi pieminot. *Laiks*. 1960. gada 13. aprīlī.
18. Krūze, Aīda. 2009. Augusts Tentelis – izglītības ministrs. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Saviča, Mārīte (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 99–121.
19. Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
20. LE 1983 – Andersons, Edgars (red.). 1967. *Latvju enciklopēdija. 1962–1982*. 1. A–J. [ASV]: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts.
21. LME 1967 – *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*. 1. *Abava–juvelieris*. Rīga: Zinātne.
22. LRB 2003 – *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga: Zinātne.
23. LVDA 2013 – Sarkanis, Alberts (izstr. un sagat.). 2013. *Latviešu valodas dialektu atlants [kartogrāfisks materiāls]. Fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
24. LVEK mājaslapa – *Latviešu valodas ekspertu komisija*. Pieejams: http://vvc.gov.lv/advantagecms/export/docs/lemumi/LVEK_lemumi_2014.pdf.
25. Markus-Narvila, Liene. 2016. Dienvidkurzemes izloksnes: Bārta, Rucava. *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Stafecka, Anna (red.), Markus-Narvila, Liene (sast.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 79–141.
26. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2015. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
27. NKVD 1999 – *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
28. Noteikumi 1946 – Noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību. *Padomju Latvijas Skola*. 1946. 7, 109–110.
29. Paegle, Dzintra. 1997. Rūdolfis Grabis (1906.11.VIII – 1996.17.XII). *Baltu filoloģija*. VII. 608. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 215–217.
30. Paegle, Dzintra. 2001. *Latviešu valodas mācībgrāmatu paaudzes. Otrā paaudze 1907–1922. Teorija un prakse*. Rīga: Zvaigzne ABC.
31. Paegle, Dzintra. 2008. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijā no 1937. līdz 1940. gadam. *Baltu filoloģija*. XVII (1/2). Rīga: Latvijas Universitāte, 89–102.
32. PKA 1938 – Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstības un dažu valodas gramatisko formu pārveidojumiem. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 35, 1938. gada 30. septembrī; arī *Valdības Vēstnesis*. 200, 1938. gada 5. septembrī.
33. PKA 1939 – Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 35, 453–455, arī *Valdības Vēstnesis*. 163, 1939. gada 24. jūlijā.

34. Porīte, Tamāra. 1967. Pareizrakstības komisijas atzinumi par svārstību mazināšanu pašreizējā rakstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. Rīga: Liesma, 178–186.
35. Prande, Alberts. 1926. *Latvju rakstniecība portretjās*. Rīga: Golta un Jurjana grāmatu spiestuve.
36. Sarma, Inga. 1997. Luda Bērziņa pedagoģiskie uzskati. *Izglītība un Kultūra*. 5 (2383), 1994. gada 3. februārī.
37. Saviča, Mārīte (sast.). 2009. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
38. Šnē, Andris. 2009. Latvijas Universitātes profesors Augusts Tentelis. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Saviča, Mārīte (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–52.
39. Velme, Jēkabs. 1893. Par daudzskaitļa otrās personas galotni. *Austrums*. 9. gads (SIC!) 1. sēj., 238–239.
40. Vēvere, Daira. 2016. Kurzemes un Vidzemes lībiskās izloksnes: Ugāle, Pope un Svētciems. *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Stafecka (red.), Anna, Markus-Narvila, Liene (sast.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–224.
41. VK 1957 – Valodas kultūrai [b. a.]. *Cīņa*. 308, 1957. gada 29. decembrī.
42. VT 1935a – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfis. 1935a. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas I klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1935.; 3. iesp. 1936.; 4. iesp. 1938.]
43. VT 1935b – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfis. 1935b. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas II klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1935.; 3. iesp. 1936.; 4. iesp. 1938.]
44. VT 1936a – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfis. 1936a. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas III klasei*. Rīga: Valters un Rapa.
45. VT 1936b – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfis. 1936b. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas IV klasei*. Rīga: Valters un Rapa.
46. VT 1936c – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfis. 1936c. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas V klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1937.]
47. VT 1936d – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfis. 1936d. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas VI klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1937.]
48. VT 1938 – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfis. 1938. *Vārds un teikums. Sistematisks gramatikas un pareizrakstības kurss pamatskolas III, IV, V, VI klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1939.]
49. Zirnītis, Valters. 1960. Piemiņas vārdi Mārtiņam Gaidem. *Latvija Amerikā*. 1960. gada 16. aprīlī.

Summary

The article reveals ups and downs of orthography at the end of 1930s, the alignment of orthography and changes in 1940s, and the influence of spelling rules on the use of the language nowadays.

The article provides analysis of conclusions regarding spelling rules adopted under the supervision of Augusts Tentelis in 1938 and 1939. These “improvements” in the spelling directly affected the society, especially the content of schoolbooks. The article describes the development of several points in orthography-alphabet, use of long vowels *ī* IPA/i:/ and *ā* IPA/a:/ in the forms of verbs, forms of verbs in Simple Future second person plural form with ending *-iet* and the palatalized consonant *r* IPA/rʲ/. The article provides a short insight into the protest on the part of the intellectuals against the orthography of 1938. To illustrate the orthography in practice, separate schoolbooks have been examined, specifying the biographic data of their authors Mārtiņš Gaide and Rūdolfs Grabis, and providing the main facts about the life of Augusts Tentelis and Ludis Bērziņš.

The improvements introduced in the orthography by Tentelis caused disarray in the spelling, mismatches with the grammatical system of the Latvian language and the orthography developed by Jānis Endzelīns. In 1940s they were cancelled, but since 1946 the letter *r* IPA/rʲ/ has been forgotten. This has changed the pronunciation from the close vowel *e* IPA /e/ to open vowel *e* IPA /æ/ in such verbs as *dzeru*, *sveru*, *veru* (simple present) and has reinforced the ending *-iet* in the of 2nd person simple future verb form *lasīsiet*, not *lasīsit*. These rules initiated the abandonment process of digraph *ch* in writing.

Keywords: Augusts Tentelis; Ludis Bērziņš; Mārtiņš Gaide; Rūdolfs Grabis; Latvian orthography; language standardization; intelligence protest.